

**CHAMPAGNE IN SARAJEVO,
MEELSOEP AAN DE MARNE**

RICK BLOM

CHAMPAGNE IN SARAJEVO, MEELSOEP AAN DE MARNE

**HOE VOEDSEL DE LOOP VAN
DE EERSTE WERELDOORLOG BEPAALDE**

JUST
PUBLISHERS

Auteur Rick Blom
Copyright © 2021 Rick Blom | Just Publishers BV
Uitgever Hans van Maar

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt,
door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestanden of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
Just Publishers BV.

*No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm, digital files or any other means, without written permission from
Just Publishers BV.*

Omslagontwerp Ben Gross
Opmaak Studio Spade
Redactie Jos Jägers
Productie Hanzeboek

ISBN 97890 8975 494 3

NUR 689

WWW.JUSTPUBLISHERS.NL

Inhoud

Voorwoord	8
‘Parijs als lunch, Sint-Petersburg voor het diner’ het begin van de oorlog, 1914 –	13
Bully beef pie de rantsoenen in de legers –	34
Kapitein Armstrong de logistiek en distributie –	53
Gulaschkanonen en Soyer cookers de koks en de keukens –	70
Over the Roly-Poly het leven achter het front –	96
Boter bij de Vis een landbouwsector achter prikkeldraad –	124
Eat Less Meat de voedseltekorten in het Verenigd Koninkrijk –	149
‘We vragen u niet te sterven...’ de voedselvoorziening in Frankrijk –	166
De Bruidstaart de gulle gaven van het thuisfront –	184
Bayernwald het leven in een loopgraaf –	206
Dantes inferno hongersnood in Duitsland –	228

Kartoffelsuppe, Kartoffelsuppe (... und kein Fleisch)	250
de laatste slag, 1918 –	
Bronnen	280
Archieven	299
Dankwoord	301

‘C’est la soupe qui fait le soldat’
Napoleon Bonaparte

‘The health and morale of the troops are largely dependent upon the manner in which they are fed, and it is most essential that Officers Commanding Units and Company and Platoon Commanders should pay particular attention to this important subject.’

R.C. Maxwell, Lieutenant-General, Quartermaster-General,
British Armies in France, 6 November 1917

Voorwoord

Tot op heuphoogte wadend door het water in de loopgraven. Mannen die letterlijk verzopen in de modder. Bommen en granaten die gillend op de stellingen insloegen. Aanvallen met chloorgas en mosterdgas, waardoor mannen hun longen verbrandden om na een lange lijdensweg de dood te vinden. Dikke ratten die aan lijken en aan broodzakken knaagden. Luizen en vlooiën in elke vezel van de soldatenkleding. De onvoorstelbare aantallen slachtoffers die in korte tijd vielen voor de terreinwinst van enkele honderden meters: in alle opzichten was de Grote Oorlog, die aan alle oorlogen een einde had moeten maken, zoals de mensen dat destijds zagen, er een die verschrikkelijk was. Ook op het gebied van eten.

Dat ene waar de troepen elk dag naar uitkeken, een voedzame, warme en smakelijke maaltijd, was van een eentonigheid om wanhopig van te worden, beroerd van kwaliteit of domweg niet aanwezig. Dat moment van menselijkheid, van de hoop op een ogenblik alle ellende even te kunnen vergeten en van overleven, was hun gedurende die oorlog weinig gegund.

Zo begon de eerste editie van dit boek die een aantal jaren geleden werd uitgegeven. Ik had het nu niet anders kunnen opschrijven. Het gebrek aan alles en ook aan dat ene wezenlijke, een fatsoenlijke maaltijd, was van een hopeloosheid die je als mens maar moeilijk kunt aanvaarden. Daar verandert de tijd niets aan.

In deze herziene en uitgebreide editie meer aandacht aan de voedselsituatie in België tijdens de Grote Oorlog. Dat stuk, over de voedselvoorziening in een land dat deels in de frontlinie lag en deels werd kaalgevreten door de bezettende Duitse macht, ontbrak hiervoor en wordt in deze uitgave goedge maakt. ‘Boter bij de vis’, zullen we maar zeggen.

Brieven, dagboeken, romans en memoires staan er vol mee: de klaagzang over het voedsel dat de mannen toegediend kregen. En terecht: een mens

wordt er beroerd van als hij leest hoe ze op den duur, met alle ontberingen die zij sowieso moesten doorstaan, ook in de voedselvoorziening tekort werden gedaan, verwaarloosd werden en vergeten.

‘Wij krijgen niet te eten of te drinken’, schreef de Brit John Buchan. ‘Gisteren werden aan elk van ons twee flessen water en drie rantsoenen uitgereikt en hiermee moeten wij zien rond te komen tot men ons aflöst.’ Die aflossing kwam pas nadat hij dagen in de frontlinie had gezeten.

‘Bij het aanbreken van de dag kregen we een beetje koffie, een stukje uitgedroogd vlees en brood vol modder: dat was ons menu voor die dag’, noteerde de Fransman Louis Barthas, en het was niet de eerste keer dat hij een dergelijke maaltijd kreeg.

En de Duitser Ernst Jünger schreef in augustus 1918 over enkele weken vol misère: ‘Het eten was weer schaars en beroerd. Een tijdlang verschenen er als avondmaal alleen komkommers, die de manschappen met hun droge humor de rake benaming *tuindersworst* gaven.’

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het leven van de soldaten beheerst door kleine ontregelingen in de voedselvoorziening. Zo schreef de Brit Frederick Voigt in zijn boek: ‘De geringste vermindering van onze rantsoenen was aanleiding voor de grootste verontwaardiging en onverholen kritiek die niet ver van muiterij af lag. Een extra blik jam in onze rantsoenen daarentegen vervulde ons van een enorme loyaliteit en vaderlandsliefde.’

Kon een mens zo leven? Laat staan een oorlog voeren? Nee, concludeerde de Duitse onderofficier Carl Heller in zijn dagboek: ‘Om dag in dag uit te moeten leven met steeds dezelfde ijskoude en doornatte kleren aan het lijf, slecht te worden gevoed, omdat de aanvoer van voedsel voortdurend stokte, en zonder voldoende rust, dat hield geen mens uit.’

Eten, of liever: het gebrek daaraan, was dan ook een van de oorzaken voor beslissende momenten in de oorlog. Neem die eerste weken in 1914 waarin de Duitse legers bliksemsnel, als een mes door de boter, door de vijandelijke linies sneden. De bevoorrading kon de mannen niet bijbenen, waardoor ze begin september hongerig en afgemat bij de rivier de

Marne aankwamen: het sein voor de Fransen en de Britten om eindelijk terug te kunnen slaan.

Of neem de laatste manmoedige poging van de Duitsers om in maart 1918, in het laatste oorlogsjaar, een beslissing te forceren. Met alle beschikbare middelen die ze hadden, rukten hun legers opnieuw voortvarend op, maar ook toen staakten ze noodgedwongen hun opmars. Die keer doordat de hongerige troepen zich tegoed deden aan het vele eten en de hoeveelheden drank die ze in de geallieerde schuilplekken en opslagplaatsen vonden.

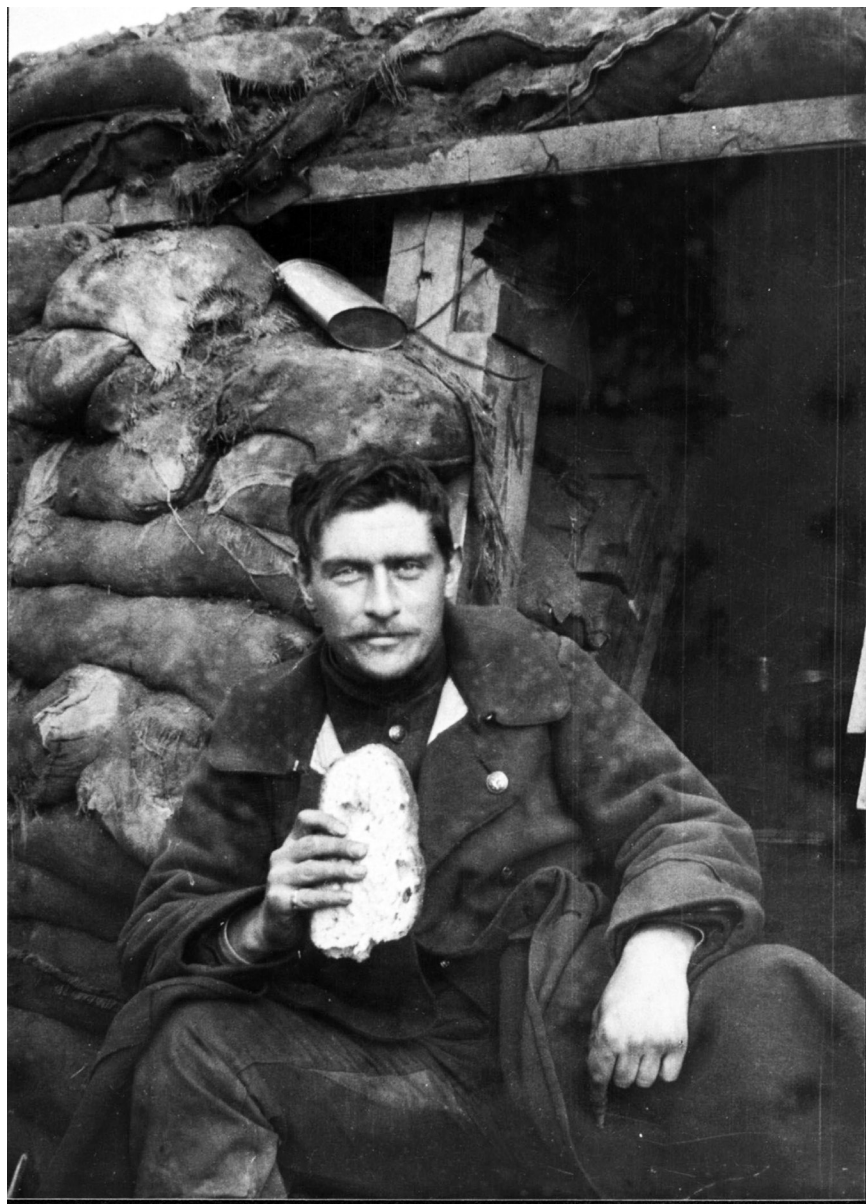
Achteraf constateerde de Duitse veldmaarschalk Von Hindenburg: ‘Onze opmars verliep langzamer en langzamer. We hadden moeten roepen: “Ga door tot aan Amiens. Zet je laatste krachten in. Misschien dat het innemen van Amiens de overwinning betekent.” Het was vergeefs. We waren aan het eind van ons Latijn.’

Zie ook het arme Duitsland, waar de inwoners van vooral de grote steden steeds meer leden onder de hongerblokkade van Britse schepen die voor de Duitse kust lagen, waardoor amper nog sprake kon zijn van de import van voedsel. Het volk hongerde, verloor alle hoop, en kwam gewapenderhand in opstand.

De Duitse dichter Richard Dehmel verzuchtte in april 1916 al in zijn oorlogsdagboek: ‘Zo zinloos kan het toch niet zijn dat de beslissing van de slag tussen de cultuurnaties afhangt van wie het meest in zijn maag heeft?’

Ondanks alle problemen in de voedselvoorziening lieten de troepen zich in de Eerste Wereldoorlog als lammeren naar de slachtbank leiden. Murw en moe. Door het oorlogsgeweld, maar ook door de gebrekkige verzorging die hen weerloos maakte. Een gelatenheid die doorklinkt in het lied *We're here because...* dat de Britten in die oorlog zongen op de muziek van *Auld Lang Syne*. Een lied dat klinkt als een mantra zonder einde, zonder antwoord en zonder vervulling:

*We're here because
We're here because
We're here because we're here
We're here because
We're here because
We're here because we're here
We're here because
We're here because
We're here because we're here
We're here because
We're here because
We're here because we're here*

Dagelijks brood. (In Flanders Fields Museum)

‘Parijs als lunch, Sint-Petersburg voor het diner’

– HET BEGIN VAN DE OORLOG, 1914 –

Daar ligt het, in een vitrine van het Heeresgeschichtliches Museum in Wenen: hét pak van de Oostenrijks-Hongaarse kroonprins Franz Ferdinand, dat hij droeg toen hij werd neergeschoten tijdens zijn bezoek aan de Bosnische stad Sarajevo in 1914. Een korte blauwe jas, met een rode kraag en manchetstukken in dezelfde kleur, afgezet met goudkleurig borduursel. Ik tel achtentwintig gouden knopen, veertien aan elke kant. Een zwarte broek met rode bies en een helm bekleed met groene veren.

Dit pak zie ik decennia na die bloederig dag in 1914 voor het eerst. Ik ken het alleen van zwartwitfoto's. Gek, maar erg indrukwekkend is het niet. Op het bloed na. Grote geronnen vlekken van bijna honderd jaar oud. Ik zie een donkere plek rond de hartstreek met eromheen roestbruine klodders. De bloedspetters lopen tot aan de rode zoom van het jasje. In de blauwe stof van de tuniek is met een mes of een schaar een rafelige scheur gemaakt van de linkerelleboog tot aan de hartstreek. Ongetwijfeld om te zien of de getroffen Franz Ferdinand nog gered kon worden.

In de weken voor zijn vroege dood op vijftigjarige leeftijd had Franz Ferdinand weinig zin in een bezoek aan Bosnië-Herzegowina, een provincie van het uitgestrekte Oostenrijk-Hongarije. De kroonprins was een familieman. Hij was verzot op zijn kinderen en op zijn vrouw Sophie. Het liefst bleef hij bij hen op zijn landgoed. Bovendien verwachtte hij dat zijn aanwezigheid, als hoogste vertegenwoordiger van het rijk in Bosnië, kwaad bloed zou zetten bij Slavische nationalistten. Zijn verblijf kon zo politieke consequenties hebben. Toch kon hij, als inspecteur-generaal

van het Habsburgse leger, een officieel bezoek om de troepen aldaar te bekijken, niet weigeren. Bovendien mocht zijn Sophie mee op staatsbezoek. Het was voor het eerst dat zij als de vrouw van de troonopvolger in het openbaar zou verschijnen.

Al op de heenreis, eind juni 1914, leek de aarzeling van Franz Ferdinand om op weg te gaan, te worden gerechtvaardigd. Onderweg van zijn kasteel in Chlumetz naar Wenen moest door pech zijn persoonlijk treinstel vervangen worden door een – eenvoudiger – eersteklasrijtuig. ‘Dat begint veelbelovend’, merkte de aartshertog grimassend op en vervolgde zijn reis.

Vanuit Wenen ging de reis naar Triëst, van daaruit met de boot naar Mostar en daarna door naar Sarajevo. Het rijtuig dat Franz Ferdinand vanuit Wenen vervoerde, vertoonde ook een mankement. De elektrische verlichting werkte niet, en dus ging het verder in een treinstel verlicht met kaarsen. ‘Alweer een voorteken’, zei de kroonprins. En profetisch tegen zijn privé-secretaris: ‘Hoe vindt u dat we hier zitten? Net een grafkelder, nietwaar?’

Eenmaal in Bosnië ging het beter. Het kroonprinselijk paar werd feestelijk ontvangen en de militaire manoeuvres waar Franz Ferdinand als waarnemer bij aanwezig was, verliepen soepel. Bovendien werd zijn vrouw Sophie met de nodige eerbied behandeld. Zo zag de kroonprins het graag. Franz Ferdinand kon uiteindelijk niet anders dan tevreden zijn.

In Sarajevo, op de avond van zaterdag 27 juni 1914, zinderde het zelfs in hotel Bosna, de verblijfplaats van het kroonprinselijk paar. Alle lokale notabelen, Bosnische regeringsambtenaren, vertegenwoordigers van het Habsburgse leger en andere hoge gasten, zaten op uitnodiging van de kroonprins bijeen. De avond stond gepland als vrolijk intermezzo van het bezoek en mocht wat kosten. Uit de hele stad was het beste tafelzilver en het mooiste linnengoed verzameld en in het hotel bijeengebracht. Feestelijk was het tijdens het diner dansant. Er werd gedanst op de klanken van lichte muziek, op Strauss’ *An der schönen Blauen Donau*, en er was meer dan genoeg te eten. Het menu van die avond:

Crèmesoep

Soufflé

Forel

Runder- en lamsvlees, gevogelte

Asperges, salade en sorbet

Kaas, desserts, ijs en zoetigheden

Dranken:

Champagne

Wit: Rijnwijn en Zilavka uit de regio Mostar

Rood: Bordeaux, Madeira, Hongaarse Tokai

Cognac

De dag erop, zondag 28 juni, wachtten Franz Ferdinand en zijn vrouw nog meer feestelijkheden ter ere van hun huwelijksdag. Alleen: die vonden nooit plaats. De volgende ochtend, rond half elf, werden de kroonprins en zijn Sophie slachtoffer van een hinderlaag, opgezet door Servische nationalistes. Een van hen was de student Gavrilo Prinčip. Met twee kogels uit zijn FN Browning schoot hij het echtpaar neer. 'Es ist nichts, es ist nichts', stamelde een bloedende Franz Ferdinand nog, vlak nadat hij geraakt werd. Maar hij en zijn vrouw overleden binnen een halfuur.

September 1914. Honderdduizenden Duitse soldaten waren Noord-Frankrijk binnen gemarcheerd. De opmars, die via België naar Frankrijk ging, verliep voorspoedig. Op de voedselvoorziening na. Deze mannen konden enkel dromen van het menu dat Franz Ferdinand als laatste avondmaal had gegeten. Ze hadden niets. Geen crèmesoep, geen rundvlees, geen gevogelte, geen asperges, geen sorbet. Het tempo waarmee de